

معرفی کتاب

مازندران و گرگان در اشغال ارتش سرخ

ندا رسولی^۱

کتاب روزگار بی‌قراری، مازندران و گرگان در اشغال ارتش سرخ (۱۳۲۰-۱۳۲۵)، مصطفی نوری، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی، ۱۳۹۴، ۴۳۵ص.

نویسنده در این کتاب به فراز و فرودهای اجتماعی و اقتصادی مازندران در دوره رضاشاه که تأثیرات آن در تحولات پس از پیش‌آمد شهریور ۱۳۲۰ کاملاً روشن است اشاره کرده و معتقد است که مازندران از جمله نواحی ایران می‌باشد که سیاست‌نوسازی عصر رضا شاه، مناسبات اجتماعی، اقتصادی و حتی بافت جمعیتی آن را به طور جدی دستخوش تغییر کرد. وی در این راستا به تحولات مازندران، گرگان و ترکمن صحرا در خلال سال‌های ۱۳۲۵-۱۳۲۰، یعنی روزگار اشغال ارتش سرخ می‌پردازد. از نکات مثبت کتاب، استفاده از منابع درجه اول تاریخی، نشریات قدیمی و استفاده از اسناد مراکز آرشیوی و اسنادی مختلف و اسناد دست‌نخورده مجموعه‌های شخصی می‌باشد.

نویسنده نخست به مسائل مهم میراث اجتماعی بر جای مانده از گذشته چون شکل‌گیری اداره املاک اختصاصی رضا شاه و شهرهای کارگری مانند شاهی، بهشهر و چالوس پرداخته و سپس به چگونگی اشغال صفحات مازندران و گرگان توسط ارتش سرخ و مسائلی نظیر تصرف اماکن، غارت قصرها، خسارت مالی به اهالی در روزهای نخست اشغال، تأمین مایحتاج نظامیان سرخ و بهره‌برداری از راه‌آهن از یک سو، و بازداشت ترکمن‌ها و نظامیان ایرانی و تجاوزات قوای شوروی در سال‌های نخست از سوی دیگر، در فصل دوم می‌پردازد.

نویسنده در فصل سوم گزارشی از ناآرامی‌های مازندران به واسطه مسلح شدن عده قابل

ملاحظه‌ای از یایگان با سلاح‌های رها شده نظامیان در جریان عقب‌نشینی روزهای شهریور و کم‌رنگ بودن قدرت نظامی دولت ایران به واسطه حضور ارتش سرخ می‌دهد و در ادامه فرو ریختن تشکیلات «اداره املاک اختصاصی» در شهریور بیست و آزادی زندانیان و تبعیدی‌ها، امید مالکان برای دستیابی به املاک غصب‌شده را مورد بحث و بررسی قرار داده است. وی هم چنین علاوه بر شکایات متعدد از اجحافات کارپردازان «اداره املاک اختصاصی»، مالکان صفحات شمال در تهران که گرد هم آمدند و با تلاش مستمر آنان «لایحه استرداد املاک» در مجلس به تصویب رسید پرداخته است.

«گذران مشقت‌بار زندگی» عنوان فصل پنجم است که به زندگی توده فرودست جامعه می‌پردازد. این فصل یکی از مهم‌ترین مباحث عمومی جنگ یعنی قحطی، احتکار و شیوع بیماری واکیر را در خلال سال‌های اشغال مورد بررسی قرار داده است.

ششمین فصل این کتاب «خروش کارگران» نام دارد. این فصل به درگیری‌ها و اتفاقاتی اختصاص دارد که در شهرهای کارگری مازندران مانند شاهی، چالوس و بهشهر در فاصله زمانی شهریور ۱۳۲۰ تا مرداد ۱۳۲۳ رخ داده است. محاکمه کارگران بهشهر، شکل‌گیری اتحادیه‌های کارگری و کلوپ‌های حزب توده، و شروع درگیری حزب توده با هواداران سیدضیاءالدین و حزب وطن از مهمترین مضامین این فصل می‌باشد.

روس‌ها در نیمه دوم حضور خود یعنی از تابستان سال ۱۳۲۳ به بعد «قدرت بلامنازع» در صفحات شمالی به شمار می‌رفتند. تبعید مخالفان سیاسی شوروی از صفحات شمالی ایران یعنی آذربایجان تا خراسان، خودسری‌های روزافزون افسران و سربازان روس و نیز شکل‌گیری انجمن روابط فرهنگی ایران و شوروی حاصل تداوم حضور ارتش سرخ در ایران بود. مسائلی از این دست فصل هفتم این بررسی را شکل می‌دهد.

حزب توده پس از نخستین کنگره در تابستان ۱۳۲۳، شاخه حزبی خود در مازندران را با فرستادن کسانی چون احسان طبری و رضا ابراهیم‌زاده تقویت کرد و صف‌آرایی جدی بین حزب توده و حزب وطن شکل گرفت. در این میان ماجرای نفت شمال و هواداری حزب توده از خواسته شوروی به وقوع پیوست. شرح این مسائل در فصل هشتم کتاب گنجانیده شده است. در ادامه فصل، آزادی عملی که حزب توده برای گسترش شعبه‌های خود در خلال زمامداری مرتضی‌قلی بیات به دست آورد - به خصوص تأسیس شعب حزب در شرق استان یعنی گرگان و ترکمن صحرا- و نیز درگیری مکرر احزاب توده و وطن در این ایام، موضوع اصلی بحث قلمداد شده است.

«خیزش مجدد» که از اواخر فروردین ۱۳۲۴ تا پایان همان سال در مسائل حزبی مازندران و گرگان رخ داد با رخدادهایی چون: درگیری‌های مسوق به سابقه حزبی، استقرار احمد قاسمی

در تشکیلات شرق استان، قیام افسران خراسان، درگیری‌های شهرپور ماه به خصوص «جنگ پل سه‌تیر»، انعکاس وقایع آذربایجان و شکل‌گیری حزب جنگل در زمستان همان سال، از مهم‌ترین موضوعات فصل نهم به شمار می‌رود و نیز انعکاس اعلام خودمختاری در آذربایجان، انتخابات «انجمن ایالتی و ولایتی» و قتل حامد اسدی از رهبران جنبش دهقانی در گلوگاه. آخرین فصل کتاب که اتفاقات مربوط به سال ۱۳۲۵ را مورد بررسی قرار داده «سال سرنوشت‌ساز» نامیده شده است. در آغاز این سال، روس‌ها پس از نزدیک به پنج سال ایران را ترک کردند. استقرار قوای نظامی ایران در نواحی شمالی که اینک از قوای ارتش سرخ خالی می‌شد، حوادث مهمی را به دنبال داشت.

به اوج رسیدن درگیری رضا روستا با احسان طبری، کشته شدن آبا آبایی معلم ترکمن، شکل‌گیری حزب دموکرات ایران در صفحات مازندران و گرگان و درگیری آن با حزب توده، از دیگر مسائل این دوران است.

آخرین مباحثی که در این کتاب به آن پرداخته شد، اوج‌گیری اختلافات حزب توده با هیئت حاکمه در آبان‌ماه و سپس درگیری و سرکوبی حزب توده در اواسط آذر ۱۳۲۵ هم‌زمان با لشکرکشی ارتش به آذربایجان است.

فصل پایانی این کتاب را می‌توان روایت تاریخی مبتنی بر اسناد و گزارش‌های برجای مانده، درباره موضوع یکی از نخستین آثار جلال آل‌احمد یعنی «از رنجی که می‌بریم» دانست. این اثر که در سال ۱۳۲۶ به چاپ رسید، روایتی است داستان‌گونه از حوادثی که در خلال آذر ۱۳۲۵ در مازندران و به خصوص در زیراب رخ داده است.

در بخش پیوست، نخست گزارش میسوط دکتر هاشم افراشته صاحب امتیاز و مدیر روزنامه دموکرات ایران که در خلال سفر آذرماه هیئت روزنامه‌نگاران به مازندران در باب اوضاع مازندران و فعالیت‌های حزب توده فراهم آورده بود و در همان اوقات در روزنامه‌اش به چاپ رساند و سپس متن بازجویی‌هایی که از محمد برومند و یوسف لنکرانی صورت گرفت، ارائه شده است.

